

Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin Bağımsızlığı ve Türkiye'ye Etkileri

TACEDDİN KUTAY

- Rus Kilisesi ve Fener Rum Patrikhanesi arasında neler yaşandı?
- Kilise neden Ukrayna sorununun bir parçası haline geldi?
- Fener Rum Patrikhanesi Ukrayna Kilisesi'ni neden tanıdı ve sorun Türkiye açısından ne anlama geliyor?

GİRİŞ

Ukrayna Cumhurbaşkanı Petro Poroşenko 2018'in başında İstanbul'a gönderdiği Ortodoks Kilisesi yetkililerini, Rus Ortodoks Kilisesi'nden bağımsızlaşma meselesini Fener Rum Patrikhanesi'nde görüşmeleri için görevlendirdi. Söz konusu heyet Ukrayna'da var olan üç Ortodoks Kilisesi'nin bir bağımsızlık (otokefal) ile Rusya'dan kopartılmasını talep etmekteydi. Cumhurbaşkanı Poroşenko Nisan'da basına yaptığı açıklamada kilise adına görevlendirilen heyetten bahsederek kiliseyi Moskova'dan mutlak olarak ayırma planlarını açıkladı. Poroşenko söz konusu adımın kesinlikle dini bir anlama gelmediğini aksine Putin Rusyası'nın Ukrayna'ya karşı yürüttüğü hibrit savaşta sahip olduğu aygıtlardan birisini elinden almak amacını taşıdığını ifade etti. Söz konusu görüşmelerin Fener Rum Patriği Bartholomeos tarafından nasıl karşılanacağını işaretleri kendisinin Rus Ortodoks Patriği Krill ile 31 Ağustos 2018'de İstanbul'da yaptığı görüşmede ortaya çıktı.

Rus Patriği Krill'in Bartholomeos'tan talebi Ukrayna Kilisesi'nin ayrılık talebinin geri çevrilmesiydi. Buna mukabil Bartholomeos bu talebi reddetti. 7 Eylül'de Patrikhane'nin internet sitesinde yayımlanan açıklamada şu satırlara yer verildi:

Ekümenik Patrik Bartholomeos hazretleri Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlık (otokefali) süreçlerine destek vermek üzere Kiev'de bulunan vekillerini ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan vekili Metropolit Daniel Pamphilon ile Kanada'da bulunan vekili İlarion Edmonton'u görevlendirmiş bulunmaktadır. Amerika kıtasında bulunan söz konusu iki metropolit Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne bağlı hristiyanların hizmeti ile de yükümlü hale gelmiş bulunmaktadır.

Fener Rum Patrikhanesi'nin yaptığı bu açıklama üzerine Moskova Patrikhanesi'nin cevabı sert oldu. Patrikhane tarafından yapılan açıklamada Fener Rum Patrikhanesi'nin haddi aşan bir tecavüzde bulunduğu ve Rus Ortodoks Kilisesi'nin kanonik yetki sahasının

TACEDDİN KUTAY

Viyana Üniversitesi'nde Psikoloji, Siyaset Bilimi ve Teoloji eğitimi alan M. Taceddin Kutay halen Türk-Alman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde araştırma görevlisidir. Kutay'ın çalışma alanları polito-psikoloji, oksidental kültür, kilise-siyaset ilişkisi ve sekülerizasyon teorileridir.

zedelendiği ifade edildi. Bu sert cevap akabinde Moskova Kilisesi, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ile ilişkileri kestiğini açıkladı. 1054'te Katolikler ve Ortodokslar arasında yaşanan büyük ayrılıktan (Şizma) sonraki en büyük ayrılmanın ardından Rus Ortodoks Kilisesi müntesiplerine birtakım yasaklar getirdi. Bu yasaklar arasında Rum Ortodoks kiliselerinde ayine katılmak ve komünyon almak, Aynoroz'u ziyaret etmek gibi radikal yasaklar da yer alıyor.

Fener Rum Patrikhanesi, Rus Ortodoks Kilisesi'nin ana kilisesi olarak Moskova Kilisesi üzerinde bir ağırlığa sahip olmakla birlikte bu konuda karar verecek yetkiyi haiz değil. Zira Doğu Kilisesi'nin karakteri her kilisenin otokefal bir organ olmasını ve Vatikan benzeri bir merkezi karar organına sahip olmamasını gerektiriyor. Ukrayna sorunu hakkında tüm Ortodoks dünyasını bağlayıcı kararı verebilecek yegane kurum ise on dört patriklikin başlarının bir araya gelerek gerçekleştirecekleri bir panortodoks konsil olacak. Bu on dört patriklik Fener, Kudüs, İskenderiye, Antakya (Antakya Patrikliği Suriye'de ikamet ediyor), Rus, Sırp, Romen, Bulgar, Arnavut, Gürcü, Çek-Slovak, Leh, Yunan ve Güney Kıbrıs patrikliklerinden oluşuyor. Bu patrikliklerin birbirlerine eşit güç sahibi olmadıkları muhakkak olmakla birlikte, birbirleri üzerinde maddi-manevi baskı güçleri de bulunuyor. Söz konusu patrikhanelerden birisinin çağrısı ve diğerlerinin kabulüyle böyle bir konsilin toplanması mümkün.

Antakya Patriği X. Yuhanna 15 Ekim'de Belgrad'a yaptığı ziyaret esnasında Ukrayna sorununun çözümü için bir panortodoks konsil toplantısı çağrısında bulundu. Panortodoks konsil son olarak Antakya Kilisesi ile Kudüs Kilisesi arasında Katar üzerinde yaşanan yetki tartışmasının çözümü amacıyla 2016'da Girit'te toplantıya çağırılmış ancak Rus Kilisesi bu konsili tüm Ortodoksları bağlayıcı bir konsil olarak tanımamıştı. 787'deki Doğu-Batı Kiliseleri ayrımından sonra düzenlenen ilk ekümenik konsil olma özelliğini taşıyan bu konsil böylelikle nihai amacına ulaşamamış oldu. Bu bakımdan Patrik Yuhanna'nın çağrısının yine Rus Ortodoks Kilisesi'nin engeline takılıp takılmayacağı bir muamma olarak karşımızda

duruyor. Ancak pek çok analist Rus Ortodoks Kilisesi'nin böyle bir konsile rıza göstermesine imkansız gözüyle bakıyor.

UKRAYNA'NIN DİNİ YAPISI VE KİEV'İN ÖNEMİ

Her ne kadar Kiev Rus Ortodoks Kilisesi'nin kurulduğu ve üç yüz seneye yakın merkezliğini yaptığı bir şehir olsa da Ukrayna Kilisesi tarihsel olarak Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlı bir yapıdır. Öte yandan Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1992'de yapılan Patriklik seçimi Ukrayna Kilisesi'ni kısmen Rus Kilisesi'nden kopartmış durumda. Bu seçimde aday olan Kiev Metropoliti Filaret, Rus Ortodoks Kilisesi'nin Patriklik makamına getirilmemesine tepki göstererek Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ni kurdu. Ülkede bulunan kilise cemaatlerinin bir kısmı kendisine katıldı ve Ukrayna Ortodoks Kilisesi adlı bir kilise tesis edildi. Ancak söz konusu kilise Fener Rum Patrikhanesi tarafından otokefal bir yapı olarak tanınmadı. Kiev Patrikliği'ne bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi ülke nüfusunun yüzde 45'lik bir kısmını temsil ediyor. Buna mukabil cemaatlerin çoğu Moskova'ya bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ni takip etmeyi sürdürdü. Ülkede bulunan Ortodoksların yüzde 40'tan fazlası halen Moskova'ya bağlı Ukrayna Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olarak temsil edilmekte.

Söz konusu iki kilise halen Ukrayna'nın en büyük iki dini cemaati konumunda olmakla birlikte bu iki kiliseye ilaveten küçük bir grubu temsil eden ve 1920'de Ukrayna Kilisesi'nden ayrılan Ukrayna Otokefal Ortodoks Kilisesi ülkedeki üçüncü Ortodoks Kilisesi olarak varlığını sürdürüyor. Ancak bu kilise Ukrayna nüfusunun ancak yüzde 1,5'lük bir kısmını temsil etmekte ve kendisine seçtiği otokefal adı tanınmış bir otokefal statüsü olduğu anlamına gelmiyor. İlaveten Ukrayna Vatikan'a bağlı Grek-Katolik Kilisesi'nin en fazla takipçiye sahip olduğu ülke olarak dikkat çekiyor. Bu kilise 1593'ten beri varlığını sürdürmekte ve ayin usullerinde Bizans Ortodoks Kilisesi'ni takip etmekle birlikte kendisini Vatikan'a bağlamış bir yapı olarak faaliyet gösteriyor. Tüm dünyada beş milyondan fazla takipçisi olan bu kilisenin merkezi de Kiev'de bulunuyor.

Kiev Rus Ortodoksisi açısından tarihi öneme sahip bir şehir. Bu önem sadece siyasi bir sembolün ötesinde kilisenin mitosu açısından da belirleyici durumda. Hz. İsa Mesih'in havarileri tüm dünyaya yayılarak insanları Mesih adına vaftiz etmekle görevlendirildikten sonra Simun Petrus eski dünyanın kalbi Roma'ya gitti ve burada çarına gerildi. Katolik Kilisesi burada kuruldu ve kendisini İsa'nın halefi Petrus'un takipçisi olarak Hristiyanlığın hakiki temsilcisi ilan etti. Buna mukabil Simun Petrus'un kardeşi Andreas Anadolu, Balkanlar ve Karadeniz çevresinde misyonerlik yaparak dini yaymaya gayret etti. Ortodoks kiliseleri kendilerini Havarî Andreas'ın takipçisi olarak tanımlıyor. Efsaneye göre Andreas Kiev'e kadar gitmiştir. Andreas'ın burada bir keramet göstererek "Bu nehrin kıyısında büyük bir şehir görüyorum. İnsanlar burada fevc fevc İsa Mesih'e koşacaklar ve ona olan imanlarını ortaya koyacaklar" dediği bu efsanede anlatılır. Andreas'ın Dinyeper Nehri'ni ve Kiev sırtlarındaki dağları kutsadığına ve buraya İsa Mesih'ten müdevver nuranîyetini bıraktığına inanılmaktadır.

Kiev Rus Knezi I. Wladimir I. Svyatoslaviç'in 988'de Hristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte Hristiyanlaşan Ruslar Bizans'a bağlı bir metropolitlik kurdu. Kiev'de kurulan bu metropolitlik Rus Ortodoks Kilisesi'nin nüvesini oluşturdu. Kurulan Rus Ortodoks Kilisesi Kiev knezlerinin prestijini yükseltti ve güçlenmelerini sağladı. Rus Kilisesi'nin merkezi 14. yüzyıla kadar Kiev'de var oldu ve 1325'te Moskova'ya taşındı. Büyük Rus Çarı Deli Petro tarafından 1721'de kapatılan patriklik 1917'de yeniden kuruldu ancak birkaç ay sonra gerçekleşen Ekim Devrimi ile büyük bir darbe yedi. Hulasa Kiev, Rusya açısından stratejik-siyasi önemine ek olarak tarihsel-mistik öneme de sahip bir şehir olarak tartışma konusu haline gelmiş durumda.

KİLİSE NEDEN UKRAYNA SORUNUNUN BİR PARÇASI HALİNE GELDİ?

Bu soruyu cevaplamanın yolu Ortodoks kiliselerinin tabiatını anlamaktan geçiyor. Büyük Konstantin'in 313'te yasaklı Hristiyanlığı serbest bırakması ve mey-

dana gelen tartışmalar akabinde İstanbul'un Roma'nın başkenti olması Roma ile İstanbul kiliseleri arasında günümüze kadar devam eden bir çekişmeyi neticelendirdi. Roma kendisini havari Petrus tarafından kurulmuş üst çatı olarak tüm Hristiyanların kendisine bağlı olduğu karar mercii kabul etmekteydi. Buna mukabil İstanbul'da kurulan Başpiskoposluk kendisini imparatorun bulunduğu şehirdeki meşihat makamı olarak görmekteydi. Bu ayrım iki farklı meşruyet düzleminin meydana gelmesini neticelendirdi. Kendisini devlet üstü gören Katolik Batı Kilisesi bir merkezden idare edilmeye ve hükümdarlara taç giydirmeye başladı. Buna mukabil Doğu Kilisesi devletin kilisesi olmaya ve meşruyetini devletten almaya başladı. İstanbul'un fethi Ortodoks dünyası açısından bu sebeple büyük bir şok oldu zira bir havari tarafından kurulmamış –her ne kadar kendisini Andreas'a dayandırsa da– ve "kafir Türkler" in devleti tarafından idare edilen bir kilise varlık iddiasını ne kadar sürdürebilirdi? Buna rağmen Ortodoks Kilisesi Osmanlı idaresinin desteğiyle varlığını sürdürdü ve Osmanlı idaresi altındaki Ortodoksların en üst makamı olageldi.

Gelgelelim Ortodoks Kilisesi'nin devlet ile arasındaki bu meşruyet ilişkisi 19. yüzyılda otokefal yapılar olarak pek çok kilisenin ortaya çıkmasını neticelendirdi. Sırp Ortodoks Kilisesi, Bulgar Ortodoks Kilisesi, Yunan Ortodoks Kilisesi gibi kiliseler yeni ortaya çıkan bağımsız ulus devletler sonrası devlet kiliseleri haline geldi. Buna mukabil en eski devlet kiliselerinden olan Rus Ortodoks Kilisesi Deli Petro'nun Batılılaşma politikalarının kurbanı oldu. Patrikhane kapatıldı ve kilise 20. yüzyıla kadar yaklaşık üç yüz yıl alışılmış fonksiyonunu sürdüremedi. Patrikhane ne kadar kapatılmış olursa olsun III. Roma olmak iddiasındaki Rusya "Ortodoksi"yi dış politikasının merkezine koydu ve kendisini "Ortodoksların hamisi" ilan etti. Osmanlı-Rus gerilimlerinde sürekli olarak karşımıza Ortodoksi kartının çıkması bu bakımdan sürpriz değildir.

Putin Rusyası Rus Ortodoks Kilisesi'ni Ortodoksi'nin karakterine uygun olarak tam bir devlet kilisesine dönüştürmüş durumda. Poroşenko'nun Nisan'da Mecliste yaptığı konuşmada Rus Ortodoks Ki-

lisesi'ni, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı yürüttüğü hibrit savaşın bir parçası olarak görmesi bu bakımdan abartılmış bir yorum değil. Bununla birlikte kamuoyunda yapılan araştırmalar Moskova'ya bağlı Ortodoks kiliselerine giden Ukraynalıların temel endişelerinin tanınmış bir kiliseye gitmek ve dini gayretlerinin boşa gitmesine mani olmak olduğunu ortaya koyuyor. Söz konusu endişeyi *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'a verdiği mülakatta ortaya koyan gazeteci Alina Belobra "Vatansever bir Ukraynalı olarak ancak Rus Kilisesi'ne gidiyorum zira tanınmamış bir kiliseye gitmem boşa gitmiş bir gayret anlamına gelecek. Ukrayna Kilisesi'nin tanınması ile birlikte bu paradoks ortadan kalkmış oluyor" diyerek Ukraynalıların yaşadığı gerilimi ortaya koyuyor. Ukrayna Kilisesi'nin otokefal statüsünün tanınmasıyla birlikte Rus Kilisesi 30 milyondan fazla takipçiyi ve 12 binden fazla kiliseyi kaybetmiş olacak. Bu, 165 milyon takipçisi olan Rus Ortodoks Kilisesi'nin müntesiplerinin yaklaşık beşte birini kaybetmesi anlamına geliyor.

FENER RUM PATRİKHANESİ UKRAYNA KİLİSESİ'Nİ NEDEN TANIDI?

Ortodoks kiliselerinin kendi aralarındaki sorunlar saymakla bitecek türden değil. Bununla birlikte Ortodoks dünyasının günümüzde karşı karşıya olduğu sorunların en büyüğü Fener Rum Patrikhanesi'nin yetki sorunu olarak karşımızda duruyor. 2008'de İstanbul'da bir araya gelen patrikler arasında yaşanan tartışma bu konuda Rus Kilisesi'nin ne kadar kararlı olduğunu gözler önüne serdi. Devrin Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Alexius Rus Ortodoks Kilisesi'nin 165 milyon takipçisiyle tüm dünya Ortodokslarının üçte ikisini temsil ettiğini ve Fener Rum Patrikhanesi gibi sembolikleşmiş bir kurumun altında görülmesinin anlamsızlığını dile getirdi. Moskova Patriği'nin 2016'da düzenlenen Panortodoks Konsili sabote edişi de benzer bir sebepten ötürüydü. Moskova Patriği güçleri birbirine denk olmayan ve bir kısmı kısmen sembolikleşmiş patrikhanelerin oylarının belirleyici olacağı bir konsili ve bu konsilde Fener Rum Patriği'nin altında konumlanmış olmayı kabul etmedi. Rus siyaseti ise

kilisesinin Ortodoksların doğal lideri olmasını ve Ortodoksi'nin Rus siyasetine hizmet etmesini amaçlıyor. Buna karşın Fener Rum Patrikhanesi'nin yetki alanı sadece Türkiye'deki kiliseleri kapsamıyor. Kilise, Yunanistan'da bulunan Girit, Patmos, Aynoroz gibi önemli merkezlerin idaresinden başka Kore, Finlandiya, Büyük Britanya, İtalya ve Malta, Filipinler, Komana ve Amerika gibi geleneksel Ortodoks dünyasının haricindeki Ortodoksların yaşadığı merkezlerde de yetki sahibi. Fener Patrikhanesi, Rus Ortodoks Kilisesi de dahil olmak üzere on bir patrikhanenin ana kilisesi olarak bunlar üzerinde bir manevi belirleyicilik hakkı talep ediyor ve bu talep ekümeniklik iddiasının da temelini teşkil ediyor. Bu bakımdan Bartholomeos'un Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlığına yönelik sergilediği olumsuz tavrı bir sürpriz olarak karşımızda durmuyor.

Ekümenikliği dünyanın en büyük Ortodoks Kilisesi olan Rus Kilisesi tarafından sorgulanan patrik, söz konusu kilisenin müntesiplerinin beşte birini kaybedeceği bir ayrımı doğal olarak destekliyor. Kriz esnasında karşılaşılan paradokslardan birisi de Ortodoks Hristiyanlığın devletle direkt ilişki içinde olması kültüründen kaynaklanıyor. Rus Ortodoks Kilisesi, Rusya gibi güçlü bir devletin kilisesi olarak devletsiz Fener Patrikhanesi'nin yetki alanının sorgulanması gerektiğini savunuyor. Buna mukabil Fener Patrikhanesi, Rus Ortodoks Kilisesi'ni aynı kartla vuruyor ve Ukrayna'nın kendi kilisesi olmasını, sıkıntı içinde bulunduğu Rus Ortodoks Kilisesi'nin altında konumlanmasının son bulmasını onaylıyor.

SONUÇ

Fener Rum Patrikhanesi'nin ekümeniklik iddiası Türkiye Cumhuriyeti tarafından hiçbir zaman tanınmamış ve belli dönemlerde büyük sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiş bir iddia olarak karşımıza çıkıyor. Bunda Patrikhane'nin Türkiye ile doğal olarak bir bağ kurmayışının payı büyük. Bununla birlikte Patrik Bartholomeos'un yapıcı tavrı ve AK Parti iktidarının Fener Patrikhanesi'ni bir umacı olarak gören sabık iktidarlardan farklı bir refleksi ortaya koyması Patrik-

hane'nin ve ekümeniklik iddiasının sorun olarak gündeme gelmesine mani bir havayı yaratmış durumda. Ancak bu durum Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Bartholomeos'un tutumları sebebiyle pozitif bir görüntü arz ediyor. Ekümeniklik talebinin orta ve uzun vadede Türkiye açısından yeniden bir sorun haline gelmesi oldukça muhtemel. Bu sebeple Fener Rum Patrikhanesi'nin ekümeniklik iddiasını büyük oranda gölgeleyen bu kopuş Türkiye açısından olumlu bir durum olarak okunabilir.

Türkiye açısından olası bir tehdit ise Rus Ortodoks Kilisesi'nin taleplerini orta vadede bir şekilde kabul ettirerek Ortodoks dünyasının liderliğini ele geçirmesi ve akabinde Türkiye'deki Ortodoks cemaatler ve kiliseler üzerinden Türkiye'ye müdahale hakkı talep etme potansiyeli barındırıyor olmasıdır. Rus Ortodoks Kilisesi'nin tanımama kararı masaya konulmuş büyük bir kart olarak okunmalıdır. Buna mukabil Ortodoks

dünyasının yaşadığı en büyük krizlerden birisi de Türkiye açısından fırsat olarak okunabilir. Bu kriz Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Gürcistan gibi kiliselerin kendilerini dayadıkları devletlerin Rus etki sahasından çıkmış ve büyük oranda Batı bloğuna dahil olmuş olmalarıdır. Dolayısıyla Rus Ortodoks Kilisesi, Rus siyasetinin bir parçası olarak elde etmek istediği sonuçları bu kiliselerin rağmına gerçekleştirme potansiyeline sahip değildir. Bir yandan Fener'in ekümeniklik iddiası Rus desteğinden yoksunlaşırken diğer yandan Rusya'nın Ortodoks dünyasındaki ağırlığının konjonktürel olarak azalması Türkiye açısından büyük kazanç olarak okunabilir. Krizin Türkiye açısından ikinci büyük getirisi ise otokefal bir Ukrayna Kilisesi'nin Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne sağlayacağı katkı olacaktır. Rusya ile arasında tampon vazifesi görece bir Ukrayna, Türkiye'nin çıkarıdır. Dolayısıyla kriz büyük oranda Türkiye'nin çıkarına gözükmektedir.

SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | Ankara

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya

06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı

No: 41-43 Eyüpsultan İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 315 11 00 | Faks: +90 212 315 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite

1106 Washington D.C. 20036 USA

Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099

SETA | Cairo

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen

Flat No: 19 Cairo EGYPT

Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985